

Τεύχος 2ο

Απρίλιος 1996

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Αγιοπετρίτου, Σοφία
Βαλλιάντζας, Γιάννης
Δανιγγέλη, Γεωργία
Δερμάνης, Δημήτρης
Κολυδάς, Τάσος
Σαρρής, Χάρης

Συνεργάτες:

Βράϊλας, Θανάσης
Κιτσαντά, Χριστίνα
Κωνσταντόπουλος,
Γεώργιος
Κωσταντόπουλος, Θεόδω-
ρος
Μαργαρίτη, Μυρσίνη
Σκυριανόγλου, Ελένη

Αρχισυνταξία,

Επιμέλεια ύλης:

Κολυδάς, Τάσος

Η ΜΟΥ.Σ.Α. είναι η περιο-
δική μουσική έκδοση των
φοιτητών του Τμήματος
Μουσικών Σπουδών του
Πανεπιστημίου Αθηνών,
από τον τίτλο του οποίου
προκύπτει και το όνομα
της.

Τα κείμενα των άρθρων
που δημοσιεύονται, εκ-
φράζουν τις απόψεις των
συντακτών τους και όχι
απαραίτητα και της συ-
ντακτικής επιτροπής.

Το τεύχος κυκλοφορεί σε
1200 αντίτυπα.

Τιμή τεύχους: 500 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Επιστολή συντακτικής επιτροπής	3
Béla Bartók, <i>Της Αφροδίτης Παναγιωτάκου</i>	5
Το Ήθος στη Μουσική <i>Του Γεωργίου Αμαργιανάκη</i>	10
Τα Μακάμια της Εξωτερικής Βυζαντινής Μουσικής <i>Των: Χαράλαμπου Χ. Σπυρίδη / Θωμά Θ. Τσουκαλά</i>	22
Βιβλίο <i>Της Χριστίνας Βέργαδου</i>	29
Soundtracks <i>Του Γιάννη Γεωργακόπουλου</i>	30
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΑ 100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ CARL ORFF <i>Των: Νίκου Πουλάκη / Ελενας Περπιράκη</i>	35
<u>Μεγάλοι Μελοουργοί Της Ψαλτικής Τέχνης</u> <u><i>Του Αχιλλέα Χαλδαιάκη</i></u>	40
ΑΦΙΕΡΩΜΑ: Εκκλησιαστικό Όργανο <i>Της Αλίνας Καλοπανά</i>	44
Ryotr Ilich Tchaikovsky <i>Της Γεωργίας Δανιγγέλη</i>	55
Σαμπάχ <i>Του Μάνου Γρυσμπολάκη</i>	58
Όπερες του 20ού αιώνα/ Η σύντομη ζωή <i>Του Γιάννη Φίλια</i>	63
Μουσική Κίνηση <i>Της Γεωργίας Δανιγγέλη</i>	65
Τότε και Τώρα	67
Συγχρονη Μουσική Εκπαίδευση <i>Του Περικλή Κούκου</i>	69
Ομιλία για την αναγόρευση του Μενέλαου Παλλάντιου <i>Του Απόστολου Κώστιου</i>	73
Μουσική και Παιδεία <i>Του Γεράσιμου Μηλιαρέση</i>	82
Εντός.. <i>Του Τάσου Κολυδά</i>	87
Οι Γιορτές του Δωδεκαημέρου <i>Του Γεωργίου Αμαργιανάκη</i>	92

ΜΕΓΑΛΟΙ ΜΕΛΟΥΡΓΟΙ ΤΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ*

Το έτος 1336 - κατά το οποίο μας παραδίδεται ο περισπούδαστος κώδικας 2458 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος - αποτελεί αναμφίβολα ορόσημο σημαντικότητας για τη γνώση και ακολουθία των υπερχιλίων μελουργών της ψαλτικής τέχνης. Ο κώδικας τούτος, που εγκαινιάζει την επωνυμία στην τέχνη, μνημονεύει τους κυριωτέρους μελουργούς της εποχής που εκπροσωπεί (ιδ' αϊ): Ιωάννη μαΐστορα τον Κουκουζέλη, Γεώργιο Πανάρετο, Ξένο Κορώνη, Τζακνόπουλο, Γεώργιο δομέστικο τον Κοντοπετρή, Ιωάννη Ξηρό, Ιωάννη Γλυκύ τον Πρωτοψάλτη, Χριστόφορο Μυστάκωνα, Γρηγόριο δομέστικο τον Γλυκύ, Ανδρέα Σιγηρό, παπά Μανουήλ τον Πλαγίτη, Κορνήλιο μοναχό, Νικηφόρο Ηθικό, Δημήτριο Δοκειανό, Αγάθωνα τον αδελφό του Κδρώνη, τον πρωτοπαπά των Αγίων Αποστόλων Φαρδιβούκη, κ.α. Από αυτούς ξεχώρισαν σαφώς με ευρύτατη ανθολόγηση της μελουργικής τους δραστηριότητας στη χειρόγραφη παράδοση της Ψαλτικής, οι Νικηφόρος Ηθικός, Ιωάννης Γλυκύς, Ιωάννης Κουκουζέλης και Ξένος Κορώνης - η "περίφημη τετρανδρία" του πρώτου μισού του ιδ' αιώνας, όπως εύ-

στοχα χαρακτηρίσθηκαν - με πρεσβύτερο τον Νικηφόρο Ηθικό και νεωτέρους τον Γλυκύ Ιωάννη και "τους διαδόχους αυτού και φοιτητάς" Ξένο Κορώνη και τον "χαριτώνυμο" Ιωάννη Κουκουζέλη.

Από τον ιδ' αιώνα και δώθε, έχουμε "περικείμενον ημίν τοσοούτον νέφος μελουργών" - για να παραφράσω το λόγο του Αποστόλου Παύλου - ώστε και απλή μόνον απαρίθμηση αυτών ξεπερνά τα στενά όρια τούτου του κειμένου. Εδώ επιθυμώ να εκθέσω ενδεικτικά τη δράση των πλέον λαμπρών βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελουργών, σε σχέση με την ανάπτυξη της τέχνης αυτής καθ' εαυτήν - συνοπτικά και αυτή σχολιασμένη - και ειδικότερα την εξέλιξη της σημειογραφίας ή τη δημιουργία των διαφόρων ειδών της μελοποιίας.

Η μουσική παρακαταθήκη των μεγάλων μελουργών του ιδ' αιώνας, που κυρίως αφορούσε στη διαμόρφωση της λεγόμενης καλοφωνίας ή στη μελική επένδυση γενικότερα των ψαλμών του Δαβίδ (που συνιστούν και το σταθερό ρεπερτόριο του εκκλησιαστικού νυχθημέρου οριοθετώντας ταυτόχρονα το παπαδικό γένος μελών της ψαλτικής), δημιούργησε απaráμιλλα φωνητικά μνημεία, ανυ-

*Το παρόν κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε (υπό άλλον τίτλο και με ικανές περικοπές ως προς τα μνημονευόμενα ονόματα) στο αφιερωμένο στη Βυζαντινή Μουσική ένθετο «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας Καθημερινή (Κυριακή 16 Απριλίου 1995 σσ.8 - 11).

Εδώ αναδημοσιεύεται πλήρες -επ' ευκαιρία μάλιστα της διδασκαλίας από τον γράφοντα του μαθήματος "Ιστορία της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Ψαλτικής τέχνης" κατά το εαρινό εξάμηνο του 1996 και αφιερώνεται με αγάπη στους φοιτητές του τμήματος Μουσικών Σπουδών Αθηνών.

περβλήτου κάλλους και μελουργικής δεινότητας. Η τάση αυτή συνεχίστηκε ευδοκίμως και μετά τον 15^ο αιώνα, κυρίως από τον Λαμπαδάριο Ιωάννη Κλαδά -μελουργό που κατ' εξοχήν εξύμνησε τη Θεοτόκο (αξεπέραστη παραμένει η μελοποίηση των οίκων του Ακαθίστου Ύμνου που φιλοπόνησε) - και τους περι αυτόν μελουργούς, Ιωάννη Λάσκαρη τον Σηρπάγανο, Μανουήλ Αργυρόπουλο, Μανουήλ Βλατηρό, Μανουήλ Γαζή κ.α. Από τα μέσα περίπου του ίδιου αιώνας και εντεύθεν καταλυτική είναι η παρουσία του θαυμαστού Μανουήλ Δούκα του Χρυσάφη, "λαμπαδαρίου του ευαγούς βασιλικού κλήρου", με μελουργικό έργο καίριο και πολυδιάστατο, και των συγχρόνων του μελουργών Γρηγορίου Μπούνη του Αλυάτου, Γερασίμου ιερομονάχου του Χαλκεόπουλου (μαθητού του Χρυσάφη), Μάρκου μητροπολίτου Κορίνθου του Ξανθόπουλου, Ιωάννου ιερέως του Πλουσιαδημού κ. α.

Κατά τον 15^ο αιώνα, το πεδίο δράσης μετατίθεται από τον τουρκοκρατούμενο καθ' αυτό ελληνικό χώρο - που αρκείται στη συντήρηση της διαμορφωμένης παραδόσεως - στα περιφερειακά κέντρα,

απ' όπου προέρχονται πλέον οι πρωτότυπες μελικές δημιουργίες με επιτόπιο βεβαίως μουσικό ύφος. Την περίοδο αυτή (15^ο - 17^ο αι.) ευδοκιμούν κυρίως Κρήτες μουσικοί - με εξάρχοντες τους Αντώνιο και Βενέδικτο Επισκοπούλους, Κοσμά Βαράνη, Δημήτριο Νταμιά, Ιγνάτιο Φριέλο, κ.α. - αλλά και Κύπριοι μελουργοί - όπως οι Ιωάννης και Θωμάς Κόρδοκοτοί, Κωνσταντίνος Φλαγγής και ο περιώνυμος Τραγωδιστής - χωρίς να αποτελεί περίπτωση αμελητέα η ανάπτυξη

της Ψαλτικής στη Σερβία και Μολδαβία, με κυριωτέρους εκπροσώπους τους, περί τη "Μονή Πούτνης" ακμάζοντας, Ευστάθιο μοναχό, Αντώνιο ιερομόναχο και το διάκονο Μακάριο. Παράλληλα, προς το τέλος του 15^{ου} αιώνας, η έντεχνη προσωπική δημιουργία αναβιώνει στην Κωνσταντινούπολη, έπειτα από μακρύ διάστημα συντηρητισμού και στασιμότητας, και αναδεικνύει έκπαγλες μουσικές φυσιογνω-

μίες που θέτουν τα θεμέλια για τη διαμόρφωση νέων ειδών μελοποιίας και τη γενικότερη αναγέννηση της Ψαλτικής. Ο Πατριάρχης Θεοφάνης ο Καρύκης, για παράδειγμα, φημίζεται για το "τονισθέν αμα και καλλωπισθέν" ειρμολόγιόν του -

το οποίο εν συνεχεία μελίζεται και από το “νέο Κουκουζέλη” Ιωάσαφ - ο Μελχισεδέκ επίσκοπος Ραιδεστού για την πρώτη μελοποιημένη δοξολογία, ο Γεώργιος Ραιδεστηνός για τη νέα παράδοση του μέλους του Στιχηραρίου - την οποία μάλιστα “εισηγήθηκε” στο μαθητή του Παναγιώτη Χρυσάφη - και ο λεγόμενος Αρσένιος ο μικρός ως “πρόδρομος” των καλοφωνικών ειρμών. Αλλά και οι υπόλοιποι σπουδαίοι μελουργοί της εποχής, όπως ο Κωνσταντίνος ο εξ Αγχιάλου, οι πατριώτες του Γαβριήλ και Γεννάδιος, ο Διονύσιος Ηρακλείας, ο Νικόλαος Ουρσίνος Δουκατάρης, ο Μυτιληναίος ιερομόναχος Κλήμης κ.α., παρέδωσαν μέλη “έντεχνα, δύσκολα και φθορικά”, “καλλωπισθέντα και σμικρυνθέντα” απ’ τον ωκεανό της παραδόσεως, ή απεναντίας μέλη “εξωτερικά”, που εκόμιζαν ένα είδος καινοτομίας στην υφισταμένη μουσική δημιουργία.

Το μεγάλο “ξέσπασμα”, η αναγέννηση της βυζαντινής μελοποιίας που παραπάνω εμνημόνευσα, συντελείται στο δεύτερο μισό του ιζ’ αιώνας, με τη δεύτερη τώρα μεγάλη τετρανδρία των μελουργών Παναγιώτου του νέου Χρυσάφη και πρωτοψάλτου, Γερμανού επισκόπου Νέων Πατρών, Μπαλασίου ιερέως και νομοφύλακος και Πέτρου Μπερεκέτη του μελωδού. Η “εν καινώ τινί καλλωπισμώ και μελιρρυτοφθόγγοις νεοφανέσι θέσεσι, καθάπερ τανύν ασματολογείται τοις μελωδούσιν εν Κωνσταντινουπόλει” μελοποίηση τόσο του Στιχηραρίου όσο και του Αναστασιματαρίου από τον Παναγιώτη Χρυσάφη παραμένει μοναδική, ενώ πάλι το “ασματομελιρρυτόφθογγον Στιχηραρομούσιον” του Γερμανού Νέων Πατρών, αποτελεί μουσική σύνθεση αξεπέραστη με καλλιτεχνική αξία διαχρονική. Μη εξαιρετέος επίσης ο καλλωπισμός του παλαιού ειρμολογίου από τον λογιώτατο νομοφύλακα Μπαλάσιο - ο οποίος με τη σπουδαιότητα εξήγηση του “εξ Αθηνών” νεκρωσίμου τρισαγίου στα

1670 εγκαινιάζει τις “εξηγητικές ανησυχίες” για απλούστευση της γραφής και μας εισάγει στη “μεταβατική εξηγητική περίοδο” εξελίξεως της σημειογραφίας - αλλά και η συμβολή του χαλκέντερου “πατρός των καλοφωνικών ειρμών” Πέτρου Μπερεκέτη, στη διαμόρφωση του Καλοφωνικού ειρμολογίου. Κοντά σ’ αυτούς και άλλοι αξιολογώτατοι μουσικοί όπως ο Ιβηρίτης ιερομόναχος Κόσμας ο Μακεδών, καλλιγράφος δεινός, συμφοιτητής του Μπαλασίου και μαθητής του Νέων Πατρών Γερμανού, ο Δαμιανός ιερομόναχος ο Βατοπεδηνός, ο “εξ Ανδριανουπόλεως” πατριάρχης Αθανάσιος, ο Αντώνιος ιερεύς και Οικονόμος, συντελούν στη θαυμαστή άνθηση και ακμή της τέχνης ως τις αρχές του ιη’ αιώνας.

Στο μεσοδιάστημα του αιώνας τούτου, η παρατηρούμενη πρόσκαιρη στασιμότητα, μεταφράζεται μάλλον ως αναμονή και προετοιμασία για την τελευταία αναλαμπή της τέχνης που ξεσπά στα τέλη του ιη’ και εκτείνεται ως τις αρχές του ιθ’ αιώνας. Ο Παναγιώτης Πρωτοψάλτης ο Χαλάτζογλου - για ν’ αναφέρω τους κυριώτερους εκπροσώπους αυτών των χρόνων (1720 - 1770) - και ο Κύριλλος Μαρμαρηνός πρώην επίσκοπος Τήνου, εκπονούν σπουδαίες θεωρητικές συγγραφές, ο εμβριθής πρωτοψάλτης Δαυιήλ αναπτύσσει αξιοθαύμαστο συνθετικό έργο και ευδοκίμει “εν τοις συμμίκτοις μαθήμασι” και ο μαθητής του Χαλάτζογλου Ιωάννης πρωτοψάλτης ο Τραπεζούντιος - αναντίρρητα η μορφή που δεσπόζει της περιόδου αυτής - επιδίδεται με ζήλο στη σύνθεση και την αντιγραφή μουσικών κωδίκων, και το σπουδαιότερο, μεταχειρίζεται “τρόπον του γράφειν, όστις είναι διάφορος του παλαιού και κλίνει εις το εξηγηματικόν”, ο οποίος “εστάθη η ρίζα του εξηγηματικού τρόπου, όν εμεταχειρίσθη ο μαθητής αυτού Πέτρος”. Τούτη η τελευταία παρατήρηση του Χρυσάνθου σκιαγραφεί το βασικότε-

ρο μέλημα των μελουργών που ευδοκίμουν κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια (1770 - 1820) : τη δημιουργία νέου αναλυτικότερου γραφικού συστήματος, προσιτού στο πλήθος των φιλομούσων. Την αδήριτη αυτήν ανάγκη - με παράλληλη μέριμνα για δημιουργία μελών "συντομωτέρων", "ευσυνόπτων" ή και "χύμα ψαλλομένων" κατά πως απαιτούσαν τα νέα λατρευτικά ήθη - υπηρέτησαν πιστά οι μεγαλοφυείς μουσικοί της εποχής, εργαζόμενοι αόκνως. Οι "δύο Πέτροι" ο Πελοποννήσιος και λαμπαδάριος και ο Βυζάντιος ο Πρωτοψάλτης με τη δημιουργία του αργού και συντόμου Αναστασιματαρίου και Ειρμολογίου, ο Πελοποννήσιος πρωτοψάλτης Ιάκωβος με το ανεπανάληπτο "στίλβωτρο των ιεροψαλτών", το "εκ θέσεων στιχηραρικών και ειρμολογικών" αργό Δοξαστάριό του, ο Αναστάσιος Ραψανιώτης, ο Κρής Μελέτιος ο Σιναΐτης και ο πατριώτης του Γεώργιος, ο Πρωτοψάλτης Μανουήλ ο Βυζάντιος και τέλος ο στρηρός κωδικογράφος Απόστολος Κώνστας ο Χίος με το λαμπρό εξηγητικό έργο του, οδηγούν ουσιαστικά στην, ως "ευεργεσία του έθνους" χαρακτηρισθείσα, μουσική μεταρρύθμιση του 1814 και την επιβολή της "Νέας μεθόδου αναλυτικής σημειογραφίας", με την αποφασιστική συνδρομή των "τριών διδασκάλων", όπως επικράτησε να αποκαλούνται ο Μητροπολίτης, κατά σειράν, Δυρραχίου, Σμύρνης και Προύσης Χρυσανθος ο "εκ Μαδύτων", ο Πρωτοψάλτης Γρηγόριος ο λευίτης και ο Χαρτοφύλαξ της Μεγάλης Εκκλησίας Χουρμούζιος ο Γιαμαλής. Τόσο οι τρεις παραπάνω δάσκαλοι, όσο και οι αγιορείτες ιερομόναχοι Ματθαίος Βατοπεδηνός ο Εφέσιος, Νικόλαος Δοχειαρίτης, Ιωάσαφ Διονυσιάτης και Θεοφάνης Παντοκρατορηνός, περ' απ' το προσωπικό συνθετικό ή θεωρητικό έργο τους κληροδότησαν στις επερχόμενες γενεές, εξηγημένο στη Νέα Μέθοδο, το μεγαλύτερο τμήμα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελικής

παραγωγής, "εις κοινόν όφελος".

Τούτη δε η συνοπτική αναφορά στους, από του ιδ' ως τη δεύτερη δεκαετία του ιδ' αιώνας, μεγάλους μελουργούς της Ψαλτικής τέχνης, ας λογισθεί ως "ίδιον αυτών μνημόσουνον".

Αχιλλέας Γ. Χαλδαιάκης

Επιλογή βιβλιογραφίας:

- Γρηγορίου Θ. Στάθη, Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας, Αθήναι 1979, σσ. 125 - 133.
- Μανώλη Κ. Χατζηγιακουμή, Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής 1453 - 1820. Συμβολή στην έρευνα του νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1980, σσ. 23 - 61.